

YAPON DİLİNDƏ FELİN -TSUTSU ARU (つつある) FORMASINDA OLAN DAVAMEDİCİ TƏRZİNİN MÜQAYİSƏLİ TƏDQIQI

Zaman kateqoriyası - feillərdə çox mühüm mövqeyə malikdir. Hətta bir çox dünya dillərində, məsələn, alman dilində feil nitq hissəsi “zaman, söz” (das Zeitwort) adlanır. Müəyyən bir iş, hərəkət və hadisə zamanla əlaqədar olur, iş-hal və hərəkət ya keçmiş, ya indiki, ya da gələcək zamanda icra olunur.

Azərbaycan dili və yapon dilində müasir ədəbi dilinin qrammatikasının müqayisəli şəkildə izahı, zaman anlayışının əsas göstəricilərini öyrənmək mövzusunun aktuallığını şərtləndirir. Dilin qrammatik quruluşu olduğu kimi qalmır. Leksik və fonetik quruluşla müqayisədə qrammatik quruluş nisbətən az dəyişir. Bu dəyişmə **feilin zaman kateqoriyasında** da özünü göstərir.

Öncəliklə, Azərbaycan dilində zaman anlayışı mövzusunə qısaca nəzər salaq. Azərbaycan dili zəngin və çoxşaxəli zaman formaları sisteminə malikdir, xüsusilə də keçmiş zaman formaları. **Keçmiş zaman** çox ümumi və geniş məfhumdur. Keçmiş zaman –hal və ya hərəkətin danışq vaxtından əvvəl icra olduğunu göstərir.

Yapon dilində zaman kateqoriyası və buna münasibət Azərbaycan dilindən xeyli fərqlidir. Görkəmli yaponşünas alim N.A. Sıromyatnikov hələ 1971-ci ildə çap olunmuş “Yeni yapon dilində yazı sistemi” kitabında yazırdı ki, bu problem tam səviyyədə öyrənilməmişdir. Müəllif yazırdı: “Onu demək kifayətdir ki, hətta zamanın sayı məsələsi indiyə qədər mübahisə mövzusuudur”, bəziləri üç zaman (keçmiş, indiki, gələcək), bəziləri iki zaman (keçmiş və keçməmiş, yaxud keçmiş və gələcək) digərləri bir zamanı qəbul etmişlər. Ümumiyyətlə, müasir yapon dilqrammatik zamanın mövcudluğunu inkar edir.

Yapon dilçiliyində feil 動詞/ dousi cümlənin əsasını, qrammatikanın nüvəsini və ifadənin mərkəzini təşkil edərək çoxsaylı müxtəlif formalara malikdir. Feil digər nitq hissələrinə nisbətən həcmə daha böyükdür. Yəni feil həcm cəhətdən yapon dilində morfologiyanın yarısından çoxunu təşkil edir. Bu isə onun zəngin leksik-qrammatik əlamətləri hesabına yaranır.

Azərbaycan dilində keçmiş zamanın məna və qrammatik cəhətdən əsas iki forması vardır ki, Azərbaycan dilçiliyində onlar bir əənə olaraq şühudi keçmiş və nəqli keçmiş adlandırılır.

1) Şühudi keçmiş zaman -dı4 şəkilçisi vasitəsilə ifadə olunur. Məsələn: yazdı, oxudu və s. 2) Nəqli keçmiş zaman -mış4, -ib4 şəkilçiləri vasitəsilə ifadə olunur. Məsələn: oxumuşam, gəlibсэн, yazmış və s.

Yapon dilində keçmiş zaman forması.

Təsdiq formda feil kökünə “した”, inkarda isə “ませんでした” əlavə edilir.
食べます→食べました 急ぎます→急ぎました

Inkarda isə:

食べました→食べませんでした 急ぎました → 急ぎませんでした

Qeyd edək ki, bu, yapon dilinin sadə və nəzakətli keçmiş zaman formasıdır.

İndiki zaman həm keçmiş, həm də gələcək zaman üçün əsas meyar rolunu oynayır. Belə ki, biz indiki zamana əsaslanaraq, keçmiş və gələcək zamanda icra olunmuş və ya icra olunacaq hal və ya hərəkətlərə münasibət bildiririk.

Müasir Azərbaycan dilində feilin indiki zamanı -ır, -ir, -ur, -ür şəkilçisi vasitəsi ilə düzəlik. Məsələn: Yalnızlıq bir Allaha yaraşır.

Gələcək zaman hal və hərəkətin danışq vaxtından sonra icra olunacağını göstərir. Deməli, o hələ həyata keçməmiş, icra olunmamış hərəkətləri ifadə edir. Məhz buna görə də gələcək zaman keçmiş və indiki zamanla müqayisə olunarsa, dildə nisbətən az işlənir. Azərbaycan dilində feilin gələcək zamanının iki növü qəbul edilmişdir. Onlar qəti gələcək və qeyri-qəti gələcək zaman terminləri ilə adlandırılır.

1) **Qəti gələcək zaman** - feil əsasına -acaq (-əcək, -yacaq, -yəcək) şəkilçilərinin bitişməsi ilə düzəlik. Məsələn: yazacaq, gələcək, oxuyacaq və s.

2) **Qeyri-qəti gələcək zaman** – feil əsasına -ar (-ər, -yar, -yər) şəkilçilərinin bitişməsi ilə düzəlik. Məsələn: alar, gələr, oxuyar, işləyər və s.”

Yapon dilində hər şey bir çox başqa dillərə nisbətən daha sadədir. Yapon dilində yalnız iki zaman var - **keçmiş və indiki-gələcək**. Yəni gələcək haqqında danışanda, formaca indiki ilə heç bir fərqi yoxdur. Buna görə də zaman anlayışını kontekstdən təxmin etməli oluruq. Kontekst və müxtəlif sözlər: あした (Sabah), らいしゅう (gələn həftə) və s. İndiki-gələcək zamandakı neytral-nəzakətli üslubda fellər bağlayıcı ilə (ます) bitir. Qeyd etdiyimiz kimi, yapon dilində felin indiki zaman forması eyni zamanda gələcək zamanı ifadə edə bilər. Bu isə mətnin və ya cümlənin kontekstindən asılı olaraq, hansı zamana aid olduğu anlaşılır.

Bu mövzuda əsasən felin davamedici tərzindən danışılacaq. Bu tərz isə 2 forma arasında müqayisə edəcəyik.

1. “ている” hərəkətin davam edən zamanını və ya hərəkətin vəziyyətini bildirir.

Yəni fəaliyyətin davam etdiyini göstərir.

私は今小説を読んでいます。 Mən hal-hazırda əsər oxuyuram.

姉は今勉強しています。 Bacım hal-hazırda dərslər oxuyur.

2. Fəaliyyət tamamlandıqdan sonra qalan nəticəni təmsil edir.

台風の影響で木が倒れています。 Tayfunun təsirindən ağac yıxılıb.

あの鳥はすでに死んでいます。O quş birdən ölüb. (yəni ölmüş vəziyyətdədir)

3. Təbiəti təmsil edir. Bu zaman feil öz xüsusiyyətini itirərək sifətə çevrilmişdir.

この辺りの道は曲がっている。Bu tərəf küçələr dolanbacdır.

彼の作品は優れています。Onun işi (əsərləri) əladır.

Davamlı fellər nədir?

“Davam etməyi ifadə edən” fel, əməlin baş verdikdən sonra bir müddət davam edə biləcəyini ifadə edir. Məsələn, bu zaman “yemək” və “içmək” olar.

子供がアイスクリームを食べています。 Uşağ dondurma yeyir

Daha əvvəl qeyd edildiyi kimi, ている formasında olan bir fel keçmişdə başlayan davam edən vəziyyəti təsvir edir. ている -in ən əsas istifadəsi felin mütərəqqi olduğunu göstərən zamandır.

Buraya keçmişdə bir nöqtədə başlayan hər cür davam edən fəaliyyətlər daxildir. Bu, həm hazırda müvəqqəti olaraq baş verən fəaliyyətləri, həm də bu günə qədər davamlı olaraq baş verən hərəkətləri əhatə edir. Həm də vərdişlər və tez-tez baş verən digər şeylər üçün istifadə edilə bilər.

～ている **Baş verənlər üçün** -Biz həmçinin danışdığınız vaxta qədər davamlı olaraq baş verən bir şeyi təsvir etmək üçün ている istifadə edə bilərsiniz. məsələn: 去年から日本語を勉強している。Keçən ildən yapon dilini öyrənirəm. (keçən ildən bəri bu proses başlayıb, hələ də davam etməkdədir)

～ている **vərdişlər və tez-tez baş verənlər üçün** -Biz həmçinin vərdişlər və ya təkrarlanan hadisələr üçün ている formasından istifadə edirik. Bu, təkcə bu anda deyil, ümumilikdə nə etdiyinizi təsvir edir. Asqıran atamıza qayıdaraq, təəvvür edin ki, o, bütün tozdan allergiya götürür və onun asqırması aylarla davam edir.

お父さんはいつもくしゃみをしています。

(Onun) atası həmişə asqırır.

Bu cümlədə hərəkət adət halın aldığını təsvir edir. いつも (həmişə) sözü bunun indi baş verən bir şeydən çox vərdiş olduğunu bildirir. Kontekst bizə ている formasında olan feldən nə başa düşməli olduğumuzu izah etməkdə çox faydalıdır.

Və yaxud.....

最近よく納豆を食べている。

Son vaxtlar çox natto yeyirəm.

Bu cümlədə よく (tez-tez) ifadəsini silsək və sadəcə 納豆を食べている desək, indiki davamlı söz kimi səslənir (mən natto yeyirəm).

Hər hansı canlı öləndə (死ぬ) o, dərhal “diri”dən “ölü”yə çevrilir. Başqa sözlə, “ölü olmaq” vəziyyəti yapon dilində aktivləşdirilmiş bir vəziyyətdir və 死んでいる kimi təsvir edilir. Beləliklə, küçədə ölü bir böcək görsəniz, deyə bilərsiniz:

あ、虫が死んでいる。Ah, böcək ölür.

İndi sual ortaya çıxır ki, səhv “ölür” deyəcəksiniz? Bunun üçün 死ぬかける formasına sala bilərsiniz. かける “yarı bitmiş” və ya “hələ bitməmiş” deməkdir. Belə ki, 死にかける “yarı ölü olmaq” kimi bir şeydir.

İndi isə mövzunun əsas özəyi olan つつある formasından söhbət açaq.

Davamedici tərzin bir başqa formasına nəzər salaıq. Bu forma “つつある” formasıdır.

“つつある” felin ifadə forması “ている” forması ilə eyni mənanı ifadə edir. “Dəyişikliyin hələ də davam etdiyi” bir mənanı ifadə edir.

[動詞] ますけ刑 + つつある

今ちようど/だんたん ~ ている

Bu formadan nə zaman istifadə olunur?

1. Bu forma inkişaf gedişatında olan prosesi aydın formada ifadə etmək üçün.

2. Hərəkətin inkişaf prosesini daha qabarıq ifadə etmək üçün.

Bu formanı düzəltmək üçün felin ます hissəciyi əvəzinə つつある forması əlavə olunur.

Məsələn, aşağıdakı ardıcılığa nəzər yetirək:

1. Əvvəllər Afrikada heyvanlar çox idi. 昔にアフリカには動物がたくさんありました。Ətraf mühit problemlərindən Afrikada heyvanların sayı azalıb. 環境問題でアフリカで動物の数が減りました。Hal-hazırda Afrikada heyvanların sayı azalmaqdadır. 今アフリカの動物の数はだんだん減っています。アフリカの動物の数はだんだん減りつつあります/減少しつつあります。

2. 花が咲きつつある。

Gül açmaq üzrədir. (Gül açmağa dam edir, həmin prosesdədir.)

Bu formanı düzəltmək üçün “変化動詞” (*dəyişim fellər) fellərindən istifadə olunur. Məs: 土が^あけ^あります — 下がります (qalxmaq enmək), 増えます—減ります (qalxma -enmək), 増加します—減少します (artmaq-azalmaq) və.s.

Bu kimi cümlələrdə “dəyişim bildirən ifadələr” だんだん、徐々に、次第に

(tədricən) tez-tez istifadə olunur.

Bundan əlavə, “継続完了” (“davam edən prosesin sona çatması, sona doğru yaxınlaşması”) mənasını ifadə edir.

Nümunəyə baxaq:

好きなアニメがもうすぐで終わってしまいます。

Sevdiyim anime tezliklə son çatacaq.

好きなアニメはおわりつつあります。

Sevdiyim anime sona çatmaq üzrədir.

Burdan belə bir nəticəyə gəlmək olur ki, nə vaxtsa başlanan bir proses tədricən sona yaxınlaşmaq üzrədir.

Yapon dilində istifadə olunan fellərdən bir qismi də 瞬間動詞 ("anı" ifadə edən fellər) hesab olunur. Məsələn, います、きえます、しにます、なくなります. Bu kimi fellər istənilən vəziyyətə yaxınlaşmanı ifadə edir. ている "hərəkətin davam etdiyini bildirir. "Anlıq fellər" ölüm kimi çox qısa zaman alan hərəkətləri ifadə edir. Bu dəfə ている "hərəkət tamamlandıqdan sonra qalan vəziyyətə aiddir. "Ağac yıxılma" davranışı da qısa müddətdə tamamlanan bir hərəkətdir (anı hərəkət), ona görə də "木が倒れている" ağacın yıxılmasına deyil, "ağacın yıxılan vəziyyətinə" aiddir. Başqa bir misal isə "木が倒れているのを見た" "Bir ağacın yerə yıxıldığını gördüm (yıxılmış vəziyyətdə)" deməkdir.

Hər ikisi "anlıq fel" və "davamlı fel"ə aiddir. Elə fellər də var ki, onlar "anlıq fellər" və ya "davamlı fel" kimi istifadə oluna bilər, ona görə də bu fellərin mənası ilə bağlı tez-tez çaşqınlıq yaşayırlar.

Məsələn: "着る (geyinmək)" 今、服を着ているから、待っててください。 Hal-hazırda paltar geyindiyim üçün, gözləyin nəzəmət olmasa. あそこにワンピースを着ている人がいます。 Orada don geyinən qız var.

Kiçik fərqlərə nəzər salaq. Nümunə 1-də davam felinin işlənməsinin "geyinir" mənasında işləndiyi görünür. Nümunə 2, geyimli olmanın nəticəsini göstərən anlıq felin istifadəsidir, yəni "paltar geyən" bir adam var.

43

Açar sözlər: felin zamanı, davamedici zaman, felin ifadə tərz

Ключевые слова: время глагола, продолжительное время, способ выражения

Key words: verb tense, continuous tense, verb expression form

XÜLASƏ

Məqalədə Azərbaycan dili və Uzaq Şərqi maraqlı dillərindən sayılan yapon dilinin geniş mövzularından olan felin davamedici tərz kateqoriyasından (Azərbaycan dili ilə müqayisəli şəkildə) söhbət açılmışdır. Burada yapon dilində olan feilin zamanları haqqında məlumat verilmişdi. Əsasən yapon dilində feilin davamedici tərz kateqoriyası geniş formada işıqlandırılmışdır. Azərbaycan dili ilə müqayisədə yapon dilində felin tərz kateqoriyası ayrıca bölmə kimi mövcuddur. Azərbaycan dilində isə bu, zaman kateqoriyası daxilində təzahür edir. Sadəcə hər bir dildə olduğu kimi, yapon dilinin də özünün spesifik dil qaydaları mövcuddur. Yəni bir qayda müxtəlif dillərdə müxtəlif cür özünü büruzə verir. Məqalədə geniş və aydın formada felin davamedici tərz kateqoriyası, onların işlənmə yerləri göstərilmişdir. Hər iki dildə olan fərqli məqamlar aydın formada işıqlandırılmışdır. Həmçinin Azərbaycan dili ilə aydın formada verilən müqayisəli izah məqalənin daha anlaşılıqlı olmasına zəmin yaradır.

РЕЗЮМЕ

В статье идет дискуссия о категории продолженного времени глагола (по сравнению с азербайджанским языком), которая является одной из широких тем азербайджанского языка и японского языка, который считается одним из интересных языков. Дальнего Востока. Здесь была информация о временах глагола в японском языке. В основном в японском языке широко раскрыта категория глагола продолжительного вида. По сравнению с азербайджанским языком, в японском языке категория глагола существует как отдельный раздел. В азербайджанском языке это проявляется в рамках категории времени. Как и любой язык, японский имеет свои особые языковые правила. То есть правило проявляется по-разному в разных языках. В статье в широкой и ясной форме показаны категории стилей продолжения глаголов и места их развития. Четко выделены разные моменты на обоих языках. Кроме того, сравнительное пояснение, данное в ясной форме на азербайджанском языке, создает основу для большей понимания статьи.

SUMMARY

The article discusses the continuous verb category (compared to the Azerbaijani language), which is one of the broad topics of the Azerbaijani language and the Japanese language, which is considered one of the interesting languages of the Far East. Here, information was provided about the tenses of the verb in the Japanese language. Mainly, the continuous verb category in the Japanese language was extensively covered. Compared to the Azerbaijani language, the verb category exists as a separate section in the Japanese language. In the Azerbaijani language, this is manifested within the tense category. Just like in every language, the Japanese language also has its own specific language rules. That is, one rule manifests itself differently in different languages. The article shows the continuous verb category and their places of use in a broad and clear way. The different points in both languages are clearly covered. Also, the comparative explanation given in a clear form with the Azerbaijani language creates the basis for making the article more understandable.

Rəyçi: dos. S.Abbasova

⁴³ Bala Dövlət Universiteti, E-mail: shebnemmirqedirova@gmail.com